

FELSEFE DÜNYASI

2020/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 72

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoglu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hn. Mah. İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48 / 48 06070 - İskitler / ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71-72

Basım Tarihi : Aralık 2020, 400 Adet

ANSCHAUUNG TERİMİ EKSENİNDE TÜRKÇE FELSEFE SÖZLÜKLERİNDE VE KANT FELSEFESİNİN TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİNDE TERİMSSEL ÇOKLUK SORUNU

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 72, Kış 2020, ss. 310-332.

Geliş Tarihi: 04.09.2020 | Kabul Tarihi: 07.12.2020

Ayşe Hilal AKIN*

Giriş

Türkçedeki Kant çevirilerinde ve Kant üzerine yazılmış olan ikincil literatürde incelediğimiz kadarıyla, dilsel bakımdan bir birlik söz konusu değildir. Kavramların geçmişten günümüze kullanımda olan karşılıkları, çeşitli sebeplerden¹ farklılık göstermektedir. Bu durum yapılan yeni çalışmalarda terimsel tutarlılığın sağlanmasına engel olmaktadır. Terimsel çokluğu, Kant felsefesinin önemli terimlerinden biri olan *Anschauung*'u merkeze alarak geçmişten günümüze Türkçe felsefe sözlükleri ve terimin Türkçeye çevirisi üzerinden irdelemeye çalışacağız. Bu çerçeveyi çizerken, 1330 tarihli *Istılâhât-ı İlmiye Encümeni* tarafından neşredilen *Istilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istilâhât Mecmuası*² adlı terim çalışmasından başlanarak günümüze kadar geleceğiz. Ardından terimin Türkçeye çevriminde tercih edilen terimsel farklılıklara yer vereceğiz.

Kant'ın çevirilerindeki, söz konusu terimsel tutarsızlığa konu olan neredeyse tüm kavramların merkezî öneme sahip olması, bizi hangi terimi in-

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Din Felsefesi, aysehakin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5514-3832

- 1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Recep Alpyağılı, *Türkiye'de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak: Feylesof Simalardan Seçme Metinler I*, İz Yay., İstanbul, 2010, s. 14.
- 2 *Istilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istilâhât Mecmuası*, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1330. [Eserin yeniden neşri için bkz.: *Istilahât-ı İlmiyye Encümeni Kâmus-ı Felsefe Istilâhât Mecmû'ası*, haz. Nevzat H. Yanık-Ali Utku, Cizgi Kitabevi, Konya, 2014.]

celeyeceğimiz noktasında dikkatli bir seçim yapmaya zorlamıştır. Kavramların zihindeki çağrışımları ve sahip oldukları anlamların doğru bir şekilde istimaline imkân tanıyacak zeminde bilince çağırmanın önemi oldukça açıktır. Öte yandan, Kant'ın eleştirel dönemini yansıtan bütün temel kavramlar üzerinden böyle bir terminolojik soruşturma yapmanın da böyle bir çalışmanın sınırlarını aşacağı endişesiyle anlamlı olmayacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle incelemeyi yukarıda zikrettiğimiz *Anschauung* kavramı üzerinden yürüteceğiz. Bu kavram üzerine yapacağımız bütün mülahazaların diğer kavramsal sorunları kapsar tümellikte olmasına özen göstereceğiz.

Immanuel Kant'ın eserleri Türkçeye çevrilirken felsefî terminolojide ortaya çıkan, geçmişten günümüze sırasıyla Arapça-Farsça, Fransızca-İngilizce yahut öz-Türkçe kelimelerin hangisinin tercih edileceği hususundaki kafa karışıklığı metinlere de yansımıştır. Kimi çeviride Arapça-Farsça felsefe kavramları korunurken, kimi çeviriler ve ikincil çalışmalarda bazı kelimeler Türkçeye çevrilme ihtiyacı duyulmaksızın metinlerde Fransızca ya da İngilizce karşılıklarıyla dolaşıma sokulmuş, bazıları ise öz-Türkçe karşılıklarla çevrilmiştir. Bu kavramlara örnek olarak, *Transzendental* ve *Verstand* terimlerinin karşılıklarını inceleyebiliriz. Almancada *Transzendental* şeklinde yazılan Türkçe çevirilerde ise *transendental*,³ *transcendental*,⁴ *transsendental*⁵ yahut *aşkınsal*⁶ olarak çevrilen “transandantal” kavramında görüldüğü üzere bir yazım birliği dahi bulunmamaktadır. *Verstand* sözcüğü de Türkçede oldukça farklı kavramlarla karşılanır. Bunlardan birkaçı, *anlama/kavrama yetisi*,⁷ *müdrake*⁸ ve *anlaktır*.⁹

Felsefe dilimizde, terimsel zenginlik gibi görünen bu türlü bir terim kargaşası, düşüncenin seyrini takip etmek açısından oldukça sıkıntılı bir duruma yol açar. Aynı metinde bir terim, eskiden iki farklı sözcükle (Fransızca-İngilizce, Arapça-Farsça) karşılanırken, Cumhuriyetle beraber ortaya çıkan öz-Türkçe terim üretimiyle durum daha karmaşık bir hal alır. Bu manâda, terimler üzerinden ortaya konulan, dilde yenileşme hareketi de, bu serencamda dönüşme, değişme ve nihayet kopuşa kadar gider.¹⁰

3 Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 163.

4 Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Menguşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1967, s. 71.

5 Teoman Duralı, *Akılın Anatomisi*, Dergah Yay., İstanbul, 2010, s. 174.

6 Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 2010, s. 74.

7 Taylan Altuğ, *Kant Estetiği*, Payel Yay., İstanbul, 2007, s. 33.

8 Allen Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 38.

9 Kant, *a.g.e.*, s. 112.

10 Recep Alpyağıl, *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz I*, İz Yay., İstanbul, 2016, s. 18.

Görüldüğü üzere, çevirilerde oluşan farklılıklar çalışmamıza dayanak olan okumalarımız süresince tabiri caizse bizi bir çatışmanın içerisinde hissettirmiştir. Bu nedenle, Kant felsefesinde her terimin merkezî önem taşıdığı kabulünden hareketle, neredeyse her kelime için doğru kullanımı tercih etme gibi ayrı bir faaliyet ortaya çıkar. Aynı zamanda metinleri incelerken, sürekli terimlerin ikinci, üçüncü anlamlarını zihinde tutarak metinler arası ilişkileri saptamak ve anlamın takibini sağlamak oldukça zor olmaktadır.

Terimlerin karşılıkları ve aynı kavramların zaman içerisindeki farklı kullanımları üzerine düşünürken fark ettik ki, bu durum benzer şekilde Kant'ın da kendi eserlerinde bir yönüyle vardır. Kant, felsefî ıstılahı kendi metinlerinde yeniden dolaşıma sokarken birtakım problemlerle karşılaşmış ve çözümler aramıştır. Örneğin *diyalektik* kavramını kullanırken, kendi kullanımını Platon'un *diyalektik* kavramından ayırt eder. Belki de bu nedenle, Kant'ın Türkçeye aktarılmasında böylesine yoğun bir terimsel problemle karşı karşıya kalıyoruz. Filozof, çok temel bir felsefî terimi yeniden kurgulayarak felsefesinin içerisinde dolaşıma sokuyor. Türkçede ise bu ihtiyaç, yeni dönem çevirilerden de görüleceği üzere, sözcük icat edilerek karşılanıyor. Kant'ın bu yaklaşıma oldukça uzak olduğuna dair eserlerinden bir kaç alıntıda bulunmak istiyoruz. İlk alıntıyı, çalışmamızın temellerinden birini teşkil edecek, *Kritik der reinen Vernunft*¹¹ adlı eserinden yapmak istiyoruz:

Dillerimizin bütün zenginliğine karşın, düşünen kafa, kavramına tam olarak uygun düşen anlatımı bulmada sıkıntıya düşer ve bunun yokluğunda başkalarına ve giderek kendisine karşı bile anlaşılır olmayı başaramayabilir. Yeni sözcükler yaratmak dilde seyrek olarak başarılı olan bir yasama isteminde bulunmaktadır ve bu umutsuz girişim^{54e} başvurmadan önce ölü olmasına karşın bilgelik yüklü bir dili yoklamak ve onda bu kavramın kendisine uygun düşen anlatımıyla birlikte bulunup bulunmadığını araştırmak geçerli bir yol olabilir. Anlatımın eski kullanımı onu yaratanların dikkatsizlikleri yüzünden biraz bulanıklaşmış olsa bile, her zaman öncelikle ona özgü olmuş olan anlama sarılmak (üstelik o zamanlar tam bu anlamda kullanılmış olup olmadığı belirsiz olsa bile) gene de kendini anlaşılmasız kılıp amacını boşa çıkarmaktan daha iyidir.¹²

Yukarıdaki pasajda da açıklıkla görüldüğü üzere Kant, halihazırda anlamı başkaları tarafından bulanıklaştırılmış olsa dahi kullanımda olan bir keli-

11 Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, ed. Jens Timmermann, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990. Esere atıflar *KrV* kısaltmasını takiben, eserin birinci baskısı için 'A', ikinci baskısı için 'B', harfleri ile orijinal baskısındaki sayfa numaraları köşeli parantez içerisinde verilerek yapılacaktır.

12 Kant, *KrV*, [A 313/B370].

meysi, sonradan uydurulmuş bir terime tercih eder. Öyleyse Kant'ın, terim inşası değil anlam inşası için uğraştığını söyleyebiliriz. Bu anlamda, yaratılan yeni sözcüğün dilde tutulma ihtimali düşük olduğundan, böyle bir girişim umutsuz olarak görülür. Bu düşünüş tarzı, günümüzde halen devam etmekte olan, "Türkiye'de yeni bir felsefe dilinin inşa edilmesi"¹³ girişimlerine bir katkı sunabilecek nitelikte görünmektedir. Zira yıkarak yeniden yapmak yerine, yerleşik olan terimleri yeniden dolaşıma sokarak geçmişten günümüze, daha aşına olunan ve düşünsel arka planı olan bir dil inşa etmek mümkün olabilir. Böylelikle kavram yeni anlamıyla canlanırken, kendine özgü bir anlam da kazanmış olur. Metnin devamında Kant, bu durumu şu şekilde ifade eder:

Bu nedenle, yerleşik anlamı belli bir kavrama tam olarak uygun düşen salt bir sözcük bulunduğu anda, bunun başka yakın kavramlardan ayırımının büyük önemi olduğu için onu gereksiz durumlarda ya da salt değişiklik olsun diye başkalarının yerine anlamdaş olarak kullanmayıp, tersine özenle kendine özgü anlamı içinde tutmak doğru olacaktır; yoksa anlatım tikel bir durum için dikkati çekmek yerine, tersine kolayca birbirlerinden oldukça uzaklaşan anlamlar yığını arasında salt kendisi tarafından saklanabilecek düşünce ile birlikte yitip gidebilir.¹⁴

Öyleyse bir düşünceyi ifade etmek için seçilen terimde aranan temel özellik, terimin sonradan ve geçici bir hüviyete sahip olan icat edilmiş bir kelimeyle karşılanmamasıdır. Zira düşünce tarihi içerisinde değişimi takip edilen kavram, zihni dönüşümlerimizi izleyebilmemiz açısından oldukça önemlidir. Bu yönüyle kavramlar, bir felsefi geleneğin hafızası mesabesindedir.

Kant, kendi metinlerinin içerisinde kimi zaman Platon, Descartes, Leibniz gibi filozoflarla hesaplaşmalarını, terimlere yüklediği yeni anlamlar üzerinden yürütür. Çalışmamızın başında ifade ettiğimiz gibi Kant, *Platon'un diyalektiği* ile kendisini ayırıştırırken bir yandan aslında onun düşünüş biçimiyle kendisinininkini farklılaştırır.¹⁵ Platon'a göre *diyalektik*, kişiyi en yüksek bilgiye (*Idea*) ulaştırırken¹⁶, Kant'ın düşüncesinde *diyalektik*, kişiyi

13 Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, Dergah Yay., İstanbul, 2016. Recep Alpyağılı, *Türkiye'de Bir Felsefe Gelenek-i Kurmaya Çalışmak: Feylesof Simalardan Seçme Metinler I*, İz Yay., İstanbul, 2010. Recep Alpyağılı, *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz I-II*, İz Yay., İstanbul, 2016.

14 Kant, *KrV*, [A 314/B370].

15 Howard Caygill, *A Kant Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford, 1996, s. 157.

16 Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 216-219, [532a-535a].

yanılsamalara (*Schein*) götüren bir yöntemdir.¹⁷ Görüldüğü üzere kullanım bakımından *diyalektik* kavramının bu iki anlamı birbirlerine ne kadar zıt olsa da Kant yeni bir kavram icat etme yoluna gitmemiştir. Aynı şekilde *idea* kavramını da Platoncu bağlamından kopararak kullanır. Bu durumu Kant şu şekilde ifade eder: “İdealar yaratıcıları olan Platon için kendilerinde şeylerin kök-imgeleridirler ve kategoriler gibi yalnızca olanaklı deneyim için anahtarlar değildirler. Onun görüşüne göre idealar en yüksek akıldan doğmuş ve oradan insan aklına paylaştırılmışlardır.”¹⁸ Kant, *Platon’un ideasını* anlattıktan sonra farklı bir yaklaşımla, bir kavramı, onu kullanan yazardan daha iyi anlamının mümkün olabileceğini dile getirir. Bu şekilde, kavramların kullanımlarını, onları daha önce kullananlardan daha iyi bir şekilde anlamının yahut onları yeniden anlamlandırmanın imkânı da ortaya çıkmış olur. Kant’ın *Kritik der Praktischen Vernunft*¹⁹ adlı eserinden konuyla doğrudan alakalı olduğunu düşündüğümüz son bir alıntıda bulunmak istiyoruz: “Hazır kavramlar için karşılıklar dilde eksik değilken, yeni sözcükler uydurmak çocukça bir çabadır; yeni ve doğru düşüncelerle sivrilemeyince, hiç değilse eski giysiler üzerine yamayan yeni parçalarla kalabalığın arasından sivrilme çabasıdır.”²⁰

Bu çarpıcı benzetmenin ardından özetle denilebilir ki Kant, yeni terimler üretmek yerine, sözcüğün anlam dünyasını değiştirerek, bir terimi yeniden üretmeyi tercih eder. Belirtmek isteriz ki bu tavır, bizim felsefe yapış tarzımızı kolaylaştıracağı ve gelen-ek-le bizi yakınlaştıracacağı için, biz de çalışmamız boyunca benzer bir tutumun benimsenmesinin önemini müdafaa edeceğiz. Zira düşünmenin bir aracı olarak görülen dilin içerisinde üretilen felsefe²¹ bulunduğu kabın şeklini alacaktır. Dolayısıyla “felsefe ile dilin birbiriyle kâim olduğu”²² kabulünden hareketle, bu meseleyi seçmemizdeki temel amacımızı ortaya koyduğumuzu düşünerek, *Anschauung* (*sezgi*) terimi üzerinden lügat çalışmamıza geçmek istiyoruz.

17 Kant, *KrV*, [A 294/B 350].

18 Kant, *KrV*, [A 314/B 371].

19 Immanuel Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*, ed. Horst D. Brandt-Heiner F. Klemme, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2003. Esere atıflar, *KpV* kısaltmasını takiben orijinal sayfa numarasıyla verilecektir. Çalışmamızda eserin İngilizce ve Türkçe çevirilerinden istifade ettik. Sırasıyla tercih edilen çeviriler: Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, çev. & ed. Mary Gregor, Cambridge University Press, United Kingdom, 2015.

20 Kant, *KpR*, s. 11 [20]

21 Alpyağıl, *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları*, s. 18.

22 Recep Alpyağıl, “Latin Harfleriyle Yazılan İlk Felsefe Sözlükleri”, *TALİD*, cilt: 9, sayı:17, 2011, İstanbul, s. 422.

Kant'ın düşüncesinde *sezgi* terimi merkezî bir öneme sahiptir. Gerek Kant'tan önce var olan felsefede gerekse Kant'tan sonra süregelen felsefede, terim çok farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Kanaatimizce, terimin Türkçeye tercümesi konusundaki ihtilaflar da buradan kaynaklanmaktadır. Kant'ın kullandığı anlamıyla *sezgi* terimi, geleneksel metafizikteki kullanımından ayrılmaktadır. *Sezginin* geleneksel anlamını dışarıda bırakan ve hatta metafizik tarihinden kopuşu simgeleyen bu terimin farkını metinde ortaya koymamak bu kopuşu kaybetmeye neden olabilir. Kant'ın felsefesindeki *sezgi* ne Platondaki gibi, ideyi doğrudan doğruya bilışı ifade eder²³ ne Descartes'ta olduğu gibi zaman ve mekân üstü bir bilış söz konusudur²⁴ ne de Bergson'daki gibi dolaysız, birdenbire bir bilmenin imkânı/hâli vardır.²⁵ Kant'ta durum tam tersidir. *Sezgi*, zaman ve mekânda, onların eşlik etmesiyle var olur ve hissîdir. Burada *sezgi*, bilginin elde edilme sürecindeki ilk aşamayı meydana getirir ve dolayısıyla işlevi bakımından dolaylı ve ampiriktir.²⁶

Kant'ın tecrübe eden özne olarak *beni*, kendinde var olan bir şey değil; ancak kendisine hissetmenin eşlik ettiği, zaman ve mekânla var olan bir *bendir*.²⁷ Dolayısıyla, felsefî paradigmasında, *sezgiyi*, hissetme üzerine kuran bir filozof için, düşünüyor olmaktan, var olmaya giden herhangi bir yol bulunmamaktadır. Denilebilir ki *sezgi*, Kant'ın düşünce sistemi içerisinde sık dokunmuş bir ağın tam ortasında, her şeye bağlı ve her şeyin de kendisine bağlandığı bir noktadadır. Kant'ın felsefesinde tecrübe eden öznenin bilinci sezgiyle mümkün kılınır ancak onun ölümsüz bir ruh, bir akıl olarak varlığını iddia etmek bir yanıl samaya yol açar. Oysa Descartes'a geri dönecek olursak, *ben* bilinci, onun felsefesinde *sezgi* yoluyla bilinebilir. Çünkü düşünen bir şey olarak *benin* var olabilmesi için uzam, hareket ve bedene ihtiyaç yoktur. Descartes'a göre *sezgi*, bilgi edinmenin temel yöntemi olarak saf ve dikkatli bir zihnin çıkarıma dayanmayan, doğrudan kavrayışı; zihnin kişiyi anladığı şey üzerinde, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayan, açık seçik ve kolay kavrayışı; saf ve dikkatli bir zihinde, yalnızca aklın ışığıyla meydana gelen sağlam kavrayışı ifade eder.²⁸

23 İsmail Fenni Ertuğrul, *Lûgatçe-i Felsefe*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341/1925. [Eserin yeniden neşri için bkz.: *Lûgatçe-i Felsefe*, yay. haz. Recep Alpyağıl, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 234.]

24 Cemil Sena, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, Nebioğlu Yay., y.y., t.y., c. I, s. 526.

25 Sena, *a.g.e.*, s. 219.

26 Kant, *KrV*, [A VIII].

27 Aliye Kovanlıkaya, "Hâlâ Düşünüyorum", *Kaygı Dergisi*, sayı: 20, Bursa, 2013, s. 25-26.

28 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s. 770.

Kant ve Descartes'taki *sezgi* teriminin farklılaşmasına ek olarak terimi, başka bir noktaya taşıyan Bergson'a değinmek gerekir. Bergson'a göre *sezgi*, ruhun aslî bir tecrübesidir.²⁹ Bizi, hayal gücümüzü kullanarak, kendimizi nesneyle özdeşleştirmemizden meydana gelen, kesin ve mutlak bilgiye ulaştırır.³⁰ Bu yolla elde edilen bilgi açık bir şekilde ifade edilemez, ancak imgelerle sezdirilebilir. Metafizik bilginin imkânı ancak *sezgi* ile mümkündür.³¹ Hakikat ile ilintilenen ve bir şekilde hayalî olana da kapı aralayan terim, bu vecheleriyle Kant'ın *sezgi* teriminden oldukça uzak bir noktaya düşmektedir. Ancak daha sonra görüleceği üzere, kelimenin sıklıkla, Bergsoncu anlamda karşımıza çıktığını belirtmek gerekir.

Şimdilik bu temel ayrımla iktifa edip *sezgi* teriminin geçmişten günümüze Türkçe felsefe sözlüklerindeki karşılıklarına sırasıyla vermek istiyoruz.

Geçmişten Günümüze Türkçe Felsefe Sözlüklerinde Sezgi Kavramı

Felsefe terimlerindeki karmaşanın giderilmesinde ilk müstakil adım olarak nitelendirilen ve *Istılâhât-ı İlmiye Encümeni* tarafından neşredilen *Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istılâhât Mecmuası*³² adlı eser bir felsefe sözlüğü değil ancak bir terim çalışması olarak nitelendirilir.³³ Bu eserde terim, *intuition* şeklinde Fransızca olarak yer alır. Eserin tamamında olduğu gibi kelimeler, tek bir terim ile karşılanır. Bu terim çalışmasında *intuition* terimi, *tehaddüs*³⁴ terimi ile karşılanmıştır. Felsefeciler arasındaki terimsel mutabakatı sağlamak üzere yapılan bu erken tarihli çalışmada Arapça kökenli *tehaddüs* terimi uygun görülmüştür.

Bir diğer önemli çalışma ise, Baha Tevfik'in *Felsefe Mecmûası*³⁵ adlı dergide *Felsefe Kamusu* olarak neşrettiği kısımdır. 1913 yılında başlatılan çalışma, Baha Tevfik'in 1914 yılında vefatıyla yarım kalmıştır ancak *sezgi* terimine, eserin yayınlanan ilk cildinde şöyle yer verilmiştir: "Hads: Intuition-Keşf-i derûnî, bir nevi ilhâm-ı dâhilî. [Bergson'un felsefesine müracaat.]"³⁶ Baha

29 Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügati*, c. II, Aşıkoğlu Matbaası, İstanbul, 1955, s. 304.

30 Cevizci, *a.g.e.*, s. 770.

31 Çankı, *a.g.e.*, s. 305.

32 *Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istılâhât Mecmuası*, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1330. [Eserin yeniden neşri için bkz.: *Istılâhât-ı İlmiyye Encümeni Kâmus-ı Felsefe Istılâhât Mecmûası*, haz. Nevzat H. Yanık-Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.]

33 Alpyağıl, *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları I*, s. 27.

34 *Istılâhât Mecmûası*, s. 91.

35 Baha Tevfik vd., *Felsefe Mecmûası*, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1913.

36 Alpyağıl, *a.g.e.*, derleme içinde: "Eksik Kalan Felsefe Sözlüğü Teşebbüsleri", s. 280. [Eserin sadeleş-

Tevfik, terimin yaygın karşılığı olan *hads* kullanımını tercih ederken, daha önce belirttiğimiz üzere terimi, Bergsoncu felsefeye atıfta bulunarak ele alır.

Baha Tevfik'in akim kalmış çalışması *Felsefe Kamusu*'ndan birkaç yıl sonra, Rıza Tevfik'in kaleme aldığı *Kâmûs-ı Felsefe*³⁷ adlı eser neşredilmiştir. Bu kıymetli lügat, toplu halde yayınlanan ilk özgün felsefe sözlüğü olma niteliğini taşır.³⁸ *Kâmûs-ı Felsefe*'nin ikinci ve son cildi C maddesini ihtiva eder. Dolayısıyla sözlük içerisinde başlı başına bir madde halinde, *hads*, *intuition*, *sezgi*, *tehadüs* gibi maddeler yer almaz. Ancak, örneğin, *acquis (kesbî)* maddesinde *intuition* teriminin karşılığı olarak *tehadüs* kavramına yer verilir. *Aperception (idrak-i dakîk)* maddesinde, Leibniz'in, "ruhun kendi hâlet-i nef-sâniyyesini doğrudan doğruya idrâk etmesine *aperception* tabirini vaz' ve tahsis etmiş oluyor"³⁹ diyerek *Aperception* tabiri ile *intuitions* da işaret eder. *Cognition (marifet)* maddesinde Kant'ın bilgi anlayışına yer veren Rıza Tevfik, burada *intuitif* terimini *hadsî* olarak karşılar.⁴⁰

Sezgi teriminin, içerisinde yer aldığı önemli sözlük çalışmalarından bir diğeri ise, İsmail Fenni Ertuğrul tarafından kaleme alınan, 1927 tarihli *Lûgatçe-i Felsefe*'dir. Bu lüğatin önemi, eserin hem çok erken tarihli olması hem de yazarın, terimlerin farklı karşılıklarını, filozofların kullanım farklılıklarını gözeterek tafsilatlı bir şekilde değerlendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İsmail Fenni Ertuğrul, *sezgi* maddesinde, terimin Kant felsefesindeki kullanımına dikkat çekmeden önce, felsefedeki genel tanımını şu şekilde verir: "Zihne kendiliğinden defaten (tasavvurdan tasavvura intikal edilmeksizin) ve bilâ-vasıta (teemmül ve istidlâlin vesâdetine hacet kalmaksızın) tebdür eden ve şüpheden ârî olan ilim ve marifettir."⁴¹ Bu tanımlamanın ardından lügatte, Fransızcası *intuition* olan terimin bundan sonra, asıl muadili olan şühûd kelimesi kullanılarak *ilm-i şühûdî* şeklinde yeniden adlandırılacağını ifade eder. Bu yeni adlandırma bizim için oldukça önemli bir sabite olacaktır. Bu yolla terim yeni bir terimin altında kendisine yer bulur. Bu terim karşılık olarak belirlerken İsmail Fenni, kendi maksadını şu şekilde ortaya koyar. Ona göre, şühûd kelimesi, hakiki ve mecazi mânâları bir arada barındırarak "hem göz ile görmek hem de akıl veya kalp gözüyle görmek" anlamlarını içerdiği için tercihe şayandır. Terim pek çok kollara

tirilmiş metni için bkz.: Baha Tevfik vd., *Felsefe Mecmûası*, yay. haz. Abdullah Öztop, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 449.]

37 Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1335.

38 Rıza Tevfik, *Kâmûs-ı Felsefe*, yay. haz. Recep Alpyağılı, Doğu Batı Yay., Ankara, 2015, s. 22.

39 Tevfik, a.g.e., s. 242. [Bu maddenin sonunda yazar, "Bu husûsta tafsilât için *intuitionisme*, *représentationisme* kelimeleriyle *con. immédiate* ve *connaissance médiante* tabirlerine bakınız!" şeklinde not düşer.]

40 Tevfik, a.g.e., s. 875.

41 Ertuğrul, a.g.e., s. 233.

ayrılır. Ancak Kant açısından terimin sınırını çizen şey şüphesiz tecrübedir. Bu mânâda *intuition* maddesinde, *ilm-i şühûdîyi*, dolaysızca ve birdenbire bilmek anlamlarından arındırarak kullanmak gerektiği üzerinde durulur. Kant'ın felsefesinden bu terimin ayrıldığı nokta ise şu şekilde izah edilir:

Kant bu ilm-i şühûdî-i aklîyi yani tecrübî bir şey ihtiva etmeyen ilimler-i inkar eder. Ona göre aklın ancak bir vazife-i nâzimesi vardır. Bize his ve tecrübenin fevkinde şeyleri bildiremez. Min-haysü'z-zât eşya (noumènes)yi bilmek bize memnudur. Bunlar ancak iman ve itikadın mevzûu olabilir. Kant'tan beri ilm-i şühûdî-i aklîye *hakikat-i fevka't-tabîyye* (*réalité métaphysique*) tesmiye olunmaktadır.⁴²

Intuition maddesinin sonunda, terimin bir diğer yaygın karşılığı olan *hads* ve *tehaddüs* terimlerinin tercih edilemeyeceğine dair açıklamada bulunur. Bu terimler, bedîhî bir bilgiyi değil bilakis istidlâlî bir bilgi türünü temsil ettikleri için, yazar bu karşılıkları uygun bulmaz. Bu hâliyle *hads* ve *tehaddüs* karşılıklarının Kantçı doktrin açısından sıkıntılı olmadığını ve oldukça tercih edilebilir göründüğünü belirtmeliyiz.

Latin harfleriyle yazılmış olan ilk felsefe sözlüğümüz, *Felsefî Meslekler Vokabüleri*⁴³ adlı esere baktığımızda *sezgi* terimine yer verilmediğini görmekteyiz. Ancak iki yıl sonra, 1934 yılında neşredilen ve öz-Türkçecilik etkisiyle yazılan ilk felsefe sözlüğü olarak anılan *Felsefe Vokabüleri*⁴⁴ adlı esere baktığımızda *intuition* maddesine yer verildiğini görmekteyiz. Üstelik bu madde, o dönem içerisinde yeni sayılabilecek bir karşılığı da ihtiva etmektedir. Lügatte, terime yeni bir kullanım önerisi olarak *seziş* ve eski bir kullanım olarak *hads* karşılıkları sunulmuştur. Eserde terimin karşılığı şu şekilde verilmiştir:

Intuition: [Seziş, Hads]

Psikoloji, mantık ve metafizikte: Bir mevzuun doğrudan doğruya, vasıtasız olarak bilinmesi, yani teemmül ve muhakemeye lüzum kalmadan, akla kendiliğinden görünmesi demektir. Modern hadsci bir filozof olan Bergson'a göre hads: Bizi eşyaya, madde ve hayata hulul ettiren, bize muteali tanıtan bir nevî zihnî senpatidir. Latince *intueri* (*görmek*) kelimesinden alınmıştır.⁴⁵

42 Ertuğrul, a.g.e., s. 235.

43 Namdar Rahmi, *Felsefî Meslekler Vokabüleri*, Doğan Matbaası, Afyon, 1932. [Eserin yeniden neşri için bkz.: Namdar Rahmi Karatay, *Felsefî Meslekler Vokabüleri*, haz. Recep Alpyağıl, İz Yay., İstanbul, 2018.]

44 Haydar Tolun, *Felsefe Vokabüleri*, Yeni Matbaa, Bursa, 1934. [Eserin yeniden neşri için bkz.: *Felsefe Vokabüleri*, haz. Recep Alpyağıl, İz Yay., İstanbul, 2018.]

45 Tolun, a.g.e., s. 141.

Görüldüğü üzere terim, Bergson felsefesi ile bağlantı kurularak ele alınmış ve Kantçı kullanıma bu *vokabüleride* yer verilmemiştir. Ancak yeni bir karşılık olan *sezgi* kavramını önermesi bakımından bu eser bizim için önem arz etmektedir.

1942 tarihli Türk Dil Kurumu komisyonu tarafından neşredilen *Felsefe ve Gramer Terimleri*⁴⁶ adlı eser, bir terim çalışmasıdır. Eserde terime karşılık olarak *görüş* kelimesi önerilmiştir.⁴⁷ Bu yeni karşılık, terimin anlamını yansıtmadığı ve bambaşka bir kelimeye işaret ettiği için dilde sezgi terimini karşılar mahiyette tutunamamıştır, denilebilir.

1944 tarihinde Fransızcadan Türkçeye çevrilen *Küçük Felsefe Sözlüğü*'nde ise, terimin Osmanlıca karşılıkları (*hads, tahaddüs, ayaniyet*) verilerek *intuition* terimi *sezgi* şeklinde çevrilmiştir.⁴⁸ Eserde terim dört başlık altında şu şekilde ele alınmıştır:

Ruhbilim, mantık ve metafizikte. Edimsel olarak ruhta hazır bulunan bir düşünce konusu hakkında araçsız ve doğrudan doğruya edinilen bilgi; (Karşılığı: gidimli bilgi=con. discursif) Şu kollara ayrılır: 1. Görgüsel sezgi; duyulur sezgi (duyularınki gibi) ile ruhsal sezgiyi (bilinçte olduğu gibi) içine alır. 2. Ussal sezgi (belitlerde olduğu gibi). 3. Buluşul (ibtidai) veya *tanrısal sezgi* (bize hakikati önceden duyuran=pressentiment sezgi). 4. *Metafizik sezgi*; bazı feylesoflara göre, bazı mutlaki yakalamıya yol hazırlıyan veya Descartes'ta olduğu gibi us (raison) yolu ile, yahut başka bir yeti (faculté) ile olan sezgi: (Bergson sezgiyi şöyle anlatır: 'Bu bir çeşit ansal duygudaşlık yolu ile nesnenin içine geçirilir ve biricik olan ve bundan dolayı da açıklanamayan o şey ile kaynaşılır.')⁴⁹

Kant'ın felsefesindeki kullanıma en yakın karşılık *görgüsel sezgi*dir. Bu eserde de *sezgi* terimi, yine Bergsoncu düşünceye atıfla ele alınmıştır.

Bir diğer önemli lügat, 1955 tarihli Mustafa Namık Çankı'nın *Büyük Felsefe Lügatı*'dir.⁵⁰ Bu eserin kendi içerisinde bir sistematığı vardır. Eser hazırlanırken, pek çok dilde farklı lügatlerden yararlanıldığı için, çeşitli kısaltmalarla bunlara atıfta bulunulur. Aynı zamanda lügat, terimlerin içerisinde yer aldığı felsefî kullanımları büyük bir çeşitlilikle sunar. Terimin öncelikle etimolojik kökenini inceleyen Çankı, ardından sözlük anlamına yer verir. Te-

46 Türk Dil Kurumu, *Felsefe ve Gramer Terimleri*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul, 1942.

47 Türk Dil Kurumu, *a.g.e.*, s. 46.

48 Armand Cuvillier, *Küçük Felsefe Sözlüğü*, çev. Osman Pazarlı, Ankara Maarif Matbaası, 1944.

49 Cuvillier, *a.g.e.*, s. 141.

50 Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügatı*, c. I. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954; c. II, Aşkoğlu Matbaası, İstanbul, 1955; c. III, Nebioğlu Matbaası, İstanbul, 1958.

rimin eski kullanımları (*hads, ilmi huzurî, keşfizamir, tahaddüs, idrak, nazari aklî, huzur, sunuhatı aklîye, bedihîye, mükâşefe*) ve bu kullanımların delalet ettiği mânâlar tek tek izah edilir. Bu açıklamanın ardından yazar, terime kendisinin önerdiği karşılığa da yer vererek sezme masdarından türeyen *sezgi* terimini tercih ettiğini belirtir.⁵¹ Sonrasında tafsilatlı bir şekilde terimin felsefî yolculuğu anlatılır.⁵²

Çankı, *intuition* kelimesinin felsefe literatüründeki dönüşümünü ele almıştır. Kelimenin farklı boyutları olduğuna dikkat çekerek, filozofların kullanım farklılıkları üzerinde durmuştur.⁵³ Bu farklılıkların tek ortak özelliği, gerek akıl gerekse başka bir kuvvetle hakikatin keşfettirilmesidir. Çankı, kelimenin bugünkü Batı dillerindeki kullanışlarının Descartesçi ve Kantçı iki menbanın olduğunu ifade eder. Buradaki tespitin önemi, terimin iki zıt anlamı kendi içerisinde barındırmasından kaynaklanır. Terim, bedihiyât (zihinsel) ve hissiyyât (duyusal) yani başka bir deyişle, dolayısızlık ve dolaylılık yönlerinin her ikisini de içerisinde cem eder. Çankı bu durumu eserinde şu şekilde ifadelendirir: “Birincisi (Descartes’ın kullanımı) bedahat manasındadır. Hiçbir intikali ne ihtiva eder ne de buna müsait bulunur. İkincisi (Kant’ın kullanımı) bizzarure istidlâlin kullanılmasına muhalefet etmez.”⁵⁴ Bu açıklamanın ardından ayrıntılı bir şekilde Bergson’un *sezgi* teriminin nasıl kullanıldığını ele alan Çankı, terimin bütün cihetlerini eserinde sunması bakımından alandaki en şümüllü örnektir denilebilir.

Daha geç tarihli sözlükleri inceleyerek günümüze doğru gelecek olursak, bunlardan ilki, Attila Tokatlı’nın *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*’dür.⁵⁵ Bu sözlükte terim, *sezgi* ile karşılanmıştır. *Sezgi* terimi, “dolayısız” olma özelliğinin altında ele alınmıştır. Ancak yazar, bu özelliği de ayırarak, *sezginin* ampirik ya da duyusal olabileceği gibi aklî olabileceğini de şu şekilde ifade eder:

Sezgi: Bir nesnenin ya da bağıntının, akıl yürütmeye başvurmaksızın, *dolayısız* şekilde edinilen bilgisi. –Bu geniş anlamda *sezgi*, önermeden önermeye geçerek ilerleyen “gidimli” (discursif) akıl yürütmenin ilkesini ve temelini meydana getirir. Bu anlamda *sezgi*, ampirik ya da duyusal olabildiği gibi (yani dışgerçekler alanında yeralan bir nesnenin *sezgisi* olabildiği gibi) iki

51 Çankı, *a.g.e.*, c. II, s. 301. [Kendi önerisi olan bu karşılığın Dil Kurumu tarafından da kabul edildiğini şu şekilde ifade eder: [Kar. *Sezgi* diyoruz. – Sezme masdarı geçmişti (Ba. Anticipation) – Dk. Bunu kabul etmiştir.]

52 Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları II*, s. 20-24.

53 Çankı, *a.g.e.*, c. II, s. 302-303.

54 Çankı, *a.g.e.*, c. II, s. 303.

55 Attila Tokatlı, *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yay., Ankara, 1973.

ide arasındaki bir bağıntının doğrudan doğruya kavranması demek olan
“akıl sezgisi” de olabilir.⁵⁶

Tokatlı'nın burada ifade ettiği haliyle ampirik ya da *duygusal sezgi*, Kant'ın felsefesindeki *sezgi* terimini karşılamaktadır. Bu sözlükte de halen terim, *sezgi* olarak karşılanmaktadır. Ancak bundan iki yıl sonra neşredilen *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde⁵⁷ terim için *sezginin* yanı sıra *görü* karşılığı kullanılmaya başlanacaktır. Bu karşılıkta ise, yalnızca dolaysızca kavrama anlamı bulunmaktadır:

Görü: [Alm. Anschauung; Fr., İng. Intuition; Lat. Intuitio, Intuitus<intueri=i-
çini görme; es.t., hads, tehadüs] Dolaysız kavrama, birden kavrama. 1- Bir
şeyin içeri doğrudan doğruya görme; dolaysız kavranılan doğruların bilgisi.
2- Duyusal algının dışına çıkan görme, tinsel görüleme. bkz. Sezgi⁵⁸

Sezgi: Bir şeyin birden açılması. Bir bağlantının birden, doğrudan doğruya,
aracısız bulunması (keşfedilmesi), yakalanması. Gidimli düşünmenin usa-
vurmanın tersine, bir bütünün bir bakışta dolaysız kavranması; varlıkları
bize, kendilerinde olduğu gibi açan bilgi; dolaysız kavrama; bir anda yakala-
ma; sezme; sezip keşfetme.⁵⁹

Görüldüğü üzere bu sözlükte kelimeye karşılık olarak hem *görü* hem *sez-
gi* terimlerine yer verilmiştir. Ancak her iki tanım da Kantçı felsefedeki kul-
lanımla ilişkilendirilemez. Terimi hem *görü* hem *sezgi* olarak karşılayan bir
diğer isim Orhan Hançerlioğlu'dur. *Felsefe Ansiklopedisi*'nde⁶⁰ *görü* madde-
sinde bir nüansa dikkat çekerek yeni bir terim önerisinde bulunur:

Görü: [Tr. Bilgibilim; Os. Hads; Fr. Intuition]: Birden sezme, sezgi. Gerçekte
bu, Alman idealizminin *anliksal görme* kavramını dilegetiren *Al. Anschauung*
deyimini karşılamak için zorlama bir anlamdaşıklık. Duyusal görme algı-
sıyla hiçbir ilgisi bulunmayan bu kavram, *sezgi* deyiminden de ayrılarak, *sezi*
deyimiyle dilegetirilebilir. Bu da bir bakma ve görmedir ama gözle değil.⁶¹

Görüldüğü üzere Hançerlioğlu, *görü* karşılığının *zorlama bir anlamdaş-
lık* olduğunu belirterek, terime yeni bir karşılık önerisinde bulunur: *Sezi*.

56 Tokatlı, *a.g.e.*, s. 304-305.

57 Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1975.

58 Akarsu, *a.g.e.*, s. 82.

59 Akarsu, *a.g.e.*, s. 149.

60 Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1977.

61 Hançerlioğlu, *a.g.e.*, c. 2, s. 250.

Kavramın genel kullanımına ek olarak *sezgi* maddesinde terimin, Osmanlı Türkçesi'ndeki farklı karşılıklarına ve Kantçı anlamda kullanımına yer verir:

Sezgi: [Os. Hads, Muâyene, Müşâhede, Ayân, İlm-i huzûrî, Keşf-i zamir, Tehaddüs, İdrâk, Ferâset, Huzûr, Sunuhât-ı aklîye, Nazar-ı Aklî, Bedâhet, Bedîhiye, Mükâşefe; Fr., İng. Intuition; Al. Anschauung; İt. Intuizione] (...) Alman düşünürü Immanuel Kant'a göre *ansal sezgi* ya da *ussal sezgi* (Al. Intellectuelle Anschauung) olanaksızdır (Bu, ancak insan usundan daha yüce bir us için olanaklıdır), olanaklı bulunan tek sezgi duyusaldır. Duyusal sezgi de iki türlüdür: 1. Deneyden önce gerçekleşen *salt sezgi* (Al. Reine Anschauung, Fr. Intuition pure), 2. Deneyden sonra gerçekleşen *görgül sezgi* (Al. Empirische Anschauung, Fr. Intuition empirique). Kant'a göre uzay ve zaman, bilgi edinmek için insan duyarlığında bulunan önsel biçimlerdir, deneyden çıkarılmamışlardır, tersine, deney yapmak için gereklidirler, deneyden gelen tüm duyular ancak bunlarla biçimlenip düzenlenirler. Kant'ın bunlara *salt* (Al. Reine) demesinin nedeni duyarlığın bu sezgisini, *deneysel* (Al. Erfahrung) sezgilerine karşıt tutması, eşdeyişle onları önsel (Al. Apriori) saymasıdır. Aydaki ışığın güneşten yansıdığını ise deneyimlerimizle sezmişizdir, bu sezgimiz salt değildir, görgüldür. Biz insanlar ancak olay (Al. Phaenomenon)'ları bilebiliriz, öz (Al. Noumenon)'leri ve eş deyişle *kendiliğinde şey* (Al. Ding an sich)'leri bilemeyiz, bundan ötürüdür ki ussal sezgi biz insanlar için olanaksızdır. Kant'a göre *sezgi*, kişiliğimize özgü bir şeydir ve bundan ötürü de *tekil* (Fr. Singulier) ve *bireysel* (Fr. Individuel)'dir.⁶²

Hançerlioğlu, *sezgi* teriminin Kant felsefesindeki yerini, oldukça vazıh bir şekilde ortaya koyar. Kant'ın düşüncesi içerisindeki *salt* ve *görgül sezgi* ayrımı ile klasik metafizikteki *sezgi* teriminin kullanımına işaret ederek önemli bir farkı göstermiş olur.

Kronolojik olarak felsefe sözlüklerindeki incelememize devam ederken, elbette bütün lügatlere bakamadığımızı, eserlerin kiminde yer alan mükerrer noktaları atlayıp kiminde de terime dair herhangi bir ize rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Örneğin; 1979 tarihli, Süleyman Hayri Bolay'ın, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*⁶³ adlı eserinde terimin herhangi bir kullanımına yer verilmemiştir.

Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*'nde öncelikle *Anschauung* teriminin karşılığına yer verir. Kavramı, "doğrudan algı" anlamının yanı sıra Kant düşüncesinde, "zihnen zaman ve mekân formları aracılığıyla duyusal malzeme

62 Hançerlioğlu, *a.g.e.*, c. 6, s. 73.

63 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1979.

sağlayan algı ya da sezgi türü” şeklinde tanımlar.⁶⁴ Ayrıca *sezgi* maddesine yer verilen sözlükte terim, Osmanlıca karşılıkları olan *hads* ve *ayân* gibi Osmanlıca karşılıklarla ve klasik anlamı muhafaza eder halde dört madde şeklinde ele alınır:

1. Bir şeyin bilgisine aklı kullanmadan, doğrudan bir biçimde sahip olma yetisi. 2. Analiz ya da kanıtlama yoluyla diskursif bir tarzda elde edilen bilginin tam tersine, dolayumsuz kavrayış veya doğrudan bilgi. 3. Bir nesnenin dolayumsuz algısı. 4. Duyu organlarını, deneyimi ya da aklı kullanmadan kazanılan kavrayış, içgüdüsel bilgi.⁶⁵

Son olarak inceleyeceğimiz *Felsefe Sözlüğü*'nde⁶⁶ ise kavram, *Anschauung* ve *sezgi* maddelerinde şu şekilde ele alınır:

Anschauung: Dünyanın doğrudan, aracısız algılanması, dolaysız kavranması anlamındaki *Anschauung*, Kant'ta dışsal ve içsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dışsal olan nesnelerin kendi bütünlükleri içinde tam olarak algılanması, kavranması iken; içsel olan insanın kendini “tamalgılama”sıdır.⁶⁷

Sezgi: En genel anlamıyla, gerçekliği dolaysız olarak içten kavrayabilme, tanıyıp bilme yetisi. Adım adım ilerleyen gidimli düşünmenin ya da birtakım uğraklardan geçerek yol alan usavurmanın tersine, bir şeyi doğrudan doğruya algılayıp kavrama; bilinçli bir düşünme ve yargıya varma süreci olmaksızın doğrudan, aracısız gerçekleşen anlama ya da bilme; hiçbir çıkarma dayanmaksızın, dolaysız bir biçimde bilgiye ulaşma yordamı.⁶⁸

Sezgi teriminin tarihi serüvenini felsefe sözlükleri üzerinden incelerken bir yandan da sözlükte sunulan karşılıkların, eserlerin içerisinde ne kadar hayatiyet kazanıp kazanmadığını izlemeye çalıştık. Bunun için, ikincil literatür olarak başta da belirttiğimiz telif ve çeviri eserleri gözden geçirdik. Elbette tüm incelemelerimize burada yer vermek çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle birkaç önemli örnek üzerinde durarak meselenin özünü vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Mehmet Emin Erişirgil'in 1920-21 tarihleri arasında üniversitede verdiği derslerden derlenen ve Kant üzerine Türkçe'de yazılmış ilk telif eser olma

64 Cevizci, *a.g.e.*, s. 58.

65 Cevizci, *a.g.e.*, s. 769.

66 A. Bâki Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002.

67 Güçlü vd., *a.g.e.*, s. 70.

68 Güçlü vd., *a.g.e.*, s. 1296.

özelliğini taşıyan *Kant ve Felsefesi* adlı eserde terimin, *sezgi* olarak kullanılmasının tercih edildiğini görüyoruz.⁶⁹

Heinz Heimsoeth'un İstanbul Üniversitesi'ne misafir profesör olarak geldiği dönemde verdiği Kant dersleri neticesinde ortaya çıkan ve bir *kommentar* niteliği taşıyan önemli eseri *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, Takiyettin Mengüşoğlu tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. 1967 tarihli bu ilk baskıma önsözde Mengüşoğlu'nun, öncelikle, dile dair önemli mülahalalarda bulunduğu pasajı aktarmak istiyoruz.

Türkdilinin hızla gelişip oluştuğu bir çağda yaşıyoruz. Bu bakımdan bu çeviri yapılırken, şu sırada yazı yazan herkesin kolayca anlayacağı birçok güçlüklerle karşılaşmak zorunda kalınmıştır. Burada dile karşı saygısı olan herkesin yapacağı gibi uydurulmuş, ya da dilimize bir "kültür özentisi" olarak başka dillerden girmiş olan ve onu bozan kelimelere yer vermemeğe çalışıldı. Fakat bir çeviride en büyük güçlük, terimlerde karşılaşılmaktadır. Bizde, genel olarak, Batı dillerinden alınan terimler, artık hangi dilden aktarılmışsa, o dile okunduğu gibi, Türk alfabesi ile yazılır. Bu da birçok karışıklıkların doğmasına sebep olmaktadır. Bu bakımdan bu yazıda, hem bizim dilimizin kendi içinde, hem de Batı kültür çevresi ile bir birlik kurabilmek için, bu kelimeleri Batı dillerine geldikleri kaynaklardaki yazılış şekillerine -Grekçe yahut Lâtince denildiğine göre, Grekçe yahut Lâtince yazılış şekillerine- elverdiği kadar bağlı kalma denendi.⁷⁰

Mengüşoğlu, daha metnin girişinde, felsefi yazın terminolojisinde sağlamayan birlikten yakınır ve kendisinin en azından bu metin içerisinde sağlamayı planladığı yazın birliğinden söz eder. Bu pasajın ardından metnin çevirisinde *Anschauunga* karşılık hangi terimin tercih edildiğini incelediğimizde karşımıza ilginç bir çeviri çıkar: İdrak.⁷¹ Mengüşoğlu uydurulmuş/ icat edilmiş terimlerden kaçınırken, bu çabanın bir neticesi olarak, hali hazırda var olan bir kelimeyi yeniden anlamlandırmayı tercih etmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla daha sonra bu çeviri tutmamış ve *idrak* kelimesi tercih edilmemiştir. Bu terimsel inşanın bir kişi tarafından yapılamayacağını çok iyi bilen Mengüşoğlu, yine de niçin bir uğraş verilmesi gerektiğini şu şekilde ifade eder:

Gerçi dili 'yapmak' tek bir insanın işi olamaz; fakat dil yine de teklerin

69 Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, İnsan Yay., İstanbul, 1997.

70 Heimsoeth, *a.g.e.*, s. VII.

71 Karşılaştırma için bkz.: Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 78-79, 84, 93. [Bölüm boyunca çevirmen hads/sezgi gibi kullanımlar yerine, "zaman ve mekan idraki", "saf idrak", "apriori idrak" şeklinde metni tercüme ederken idrak kavramını tercih etmiştir.]

yaptıklarıyla oluşmaktadır. Dilin oluşması kaçınılmaz bir olaydır. Onun gelişmesi için gerekli olansa, ortaklaşa düşünme ve görmenin doğmasıdır. Düşünüp görülerek değil de, yakıştıran, uydurulan kelimelerle, kelime 'yaratma'larla yapılmaya, geliştirilmeye çalışılan dil, birliğini ve manâsını kaybeder. Bunun için yazı yazan herkesin, alçak gönüllülükle Türkçe düşünmeğe çalışması; kelime uydurmada değil, yapabiliyorsa düşünmede yaratıcı olması, dilin korunması ve gelişmesinin en sağlam yoludur.⁷²

Bu yaklaşımı benimsemek ve metin içerisinde uygulamaya koymak, elbette oldukça kıymetli bir çabadır. Ancak ne yazık ki, devam eden süreçte yaşanan kırılmalar, bu hassasiyetin tersi yönde gelişmesine neden olacaktır. 1980 yılında yapılan *Pratik Aklın Eleştirisi*⁷³ çevirisinde bu duruma yer yer rastlanmaktadır. Dil tartışmalarının halihazırda devam etmekte olduğu bu süreçte, çeviri eserin Çeviri Üzerine Not kısmında şu ifadelere yer verilir:

Kant, yeni düşünce ve kavramlar dile getirmek için bile olsa, yeni sözcükler 'uydurma'ya karşıdır. Kendisi, kimi zaman günlük dilden aldığı bazı sözcükleri, tanımlayarak terimleştirir; kimi zaman da, biri Lâtin ya da Yunan kökenli diğeri Germen kökenli iki eşanlamlı sözcüğü farklı iki kavramı karşılamak için, dolayısıyla anlam farkı yaparak kullanır. Bu tür güçlükler karşısında, Lâtince veya Yunancadan kaynaklanan bazı sözcükleri (transsendental, pozitif-negatif gibi sözcükleri) Türkçeleştirmeden bırakmayı yeğledik; Germen kaynaklı olanlara da, Kant'ın kavramını karşılayabileceğini düşündüğümüz bir karşılık 'yakıştırdık' (söz gelişi 'Gemüt'e 'ruhsal yapı' dedik), ya da daha önce ortaya atılmış bir karşılığı kullanarak (söz gelişi Anschauung için 'görü'yü kullandık.)⁷⁴

Bu çeviriden beş yıl önce 1975 yılında Bedia Akarsu tarafından önerilen *görü* terimi, İoanna Kuçuradi'nin yayın yönetmenliğini yaptığı çeviri eserde tutmuş görünmektedir. Bundan sonra, belli başlı birkaç eserde benimsenen ve *sezgiye* tercih edilen terim, şuan halen popülerliğini korumaktadır. 1984 yılında Nejat Bozkurt'un yaptığı, derleme-çeviri eser *Seçilmiş Yazılar*'da⁷⁵ ve 1988 yılında Doğan Özlem tarafından çevrilen Ernst Cassirer'in *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*⁷⁶ adlı eserde, çeviri içerisinde *görü* terimi *sezgiye* tercih

72 Heimsoeth, *a.g.e.*, s. VII-VIII.

73 Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Fusun Akatlı, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1980.

74 Kant, *a.g.e.*, [Çeviri Üzerine Not].

75 Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar* (derleme), çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, Ankara, 1984.

76 Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1988.

edilmiştir. Taylan Altuğ'un 1989 tarihli *Kant Estetiği*⁷⁷ adlı eserinde *görü* ve *algı* terimlerini tercih ettiğini gözlemlemekteyiz. Yazımızın başında *Versand* kelimesine karşılık olarak *müdrake* tabirini seçmesi yönüyle dipnotta kendisine yer verdiğimiz Aliye Kovanlıkaya, 2009 yılında *Kant* adlı eseri çevirirken *görü* terimini tercih etmiştir. *Matematik ve Metafizik*⁷⁸ adlı telif eserde ise Ayhan Çitil'in yine *görü* terimini tercih ettiğini görmekteyiz. Lyotard'ın Emine Sarıkartal çevirisi ile Türkçe'ye kazandırılan *Coşku: Tarihin Kantçı Kritisizmi*⁷⁹ adlı eserinde de tercümede *görü*nün tercih edildiğini gözlemlemekteyiz. Son olarak Bülent Gözkan çeşitli dergilerde yayınlanmış makalelerinden derlediği 2018 tarihli *Kant'ın Şemsiyesi*⁸⁰ adlı eserinde *görü* terimini tercih etmiştir. Bu tercihinin, *Giriş* bölümünde yer alan bir dipnotta özlü bir şekilde ele almıştır.⁸¹

Yaygın tercih *görü* kelimesinden yana olmakla birlikte *sezgi* teriminin kullanımına da rastlanmaktadır. Gilles Deleuze'un *Kant Üzerine Dört Ders* isimli eserinin Ulus Baker⁸² çevirisinde de, Talat Kılıç⁸³ çevirisinde de *görü* terimi, *sezgi* terimine tercih edilmiştir. Ahmet Soysal'ın Üç Temellendirme: Aristoteles, Descartes, Kant⁸⁴ adlı eserinde *sezgi* terimi tercih edilmiştir.

Kant İstilahları Fihristi'ni *Akıl Anatomisi: Salt Akıl Eleştirisinin Teşrihi*⁸⁵ adlı eserine derceden Teoman Duralı, 2010 yılında bu terimi ne *sezgi* ne de *görü* ile karşılamıştır. Kavramı metin içerisinde Almanca haliyle karşılamayı tercih eden Duralı, metnin ilerleyen kısımlarında ise *tasavvurgücü* olarak kavramsallaştırmaktadır:

Edinilmiş tüm izlenimlerin hafızada bıraktıkları tortu, her çeşit olabilir algının temel şartıdır. Sözü ettiğimiz 'tortu'ya Kant, 'tasavvurların tasavvuru', 'müteâkip tasavvurların taşıyıcısı tasavvur' anlamında *Anschauung* demiştir. 'Tasavvurgücü' diye Türkçeleştirdiğimiz *Anschauung* arkaplanına göre, tasavvur içerikli algılar oluşarak duyumlananlar anlamlanırlar.⁸⁶

77 Taylan Altuğ, *Kant Estetiği*, s. 31.

78 Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.

79 Jean-François Lyotard, *Coşku: Tarihin Kantçı Kritisizmi*, çev. Emine Sarıkartal, İthaki Yay., İstanbul, 2014.

80 Bülent Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi*, YKY Yayınları, İstanbul, 2018.

81 Bülent Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi*, [151. dipnot] s. 63.

82 Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2007.

83 Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Talat Kılıç, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2015.

84 Ahmet Soysal, *Üç Temellendirme: Aristoteles, Descartes, Kant*, MonoKL, İstanbul, 2017.

85 Teoman Duralı, *Akıl Anatomisi: Salt Akıl Eleştirisinin Teşrihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

86 Teoman Duralı, *a.g.e.*, s. 71.

Alıntıladığımız pasajda yeniden adlandırılan *tasavvurgücü*, kanaatimizce *sezgi/görü* terimlerini karşılamamaktadır. Şematizm yerine kullanılabilir olan ve aslında bir sonraki aşamaya yani görüden elde edilen malzemenin işlenmesine işaret eden bu terim farklı bir referansa sahiptir. Bu konuda fihrist çalışması hazırlayan Duralı'nın böyle bir kullanım tercih etmesi ve bu kullanımın da daha sonra dilde tutulmamış olması enteresandır. Ancak çalışmamızın sınırlarını aşacağı için gerek *Fihrist*'te yer alan kelimeler ve karşılıkları, gerekse bu eserde karşılıkları verilen terimlerin dildeki dolaşımı ve kabulü bir başka çalışmada ayrıca incelenecektir.⁸⁷

Anschauung terimi üzerinden yürüttüğümüz bu soruşturmada, kelime icatlarının en yoğun olduğu çevirileri yapan isimlerden bir tanesi Aziz Yardımlı'dır. Yardımlı'nın neredeyse bütün kavram seçimleri, öz-Türkçenin hayatiyetini sağlamak adına seçilmiş gibi görünmektedir. Bu bağlamda birçok yeni terimsel çeviriye burada yer vermek mümkündür. Aşağıda bir tablo halinde sunacağımız terimsel dönüşümde, Aziz Yardımlı'nın Kant çevirilerinde kullandığı, muhayyilede tüm anlam dünyasıyla canlanmasının oldukça güç olduğunu düşündüğümüz, *köksüz* terimlere de dikkat çekeceğiz.

Sonuç

Bu terminolojik soruşturma, bizim açımızdan, Kant'ın felseesindeki diğer terimlerle ilgili muhasebeyi eş zamanlı olarak yürütmemize yardımcı olmuştur. Felsefe sözlüğü çalışmalarında, orta yolun bulunup bulunamayacağı sorusu, ancak geçmişten getireceğimiz mirası, geleceğe taşıyabilirsek cevaplanacak gibi görünmektedir.⁸⁸ Netice itibarıyla, *ilm-i şühûdî*, *hads*, *had-siyyât*, *ıyân*, *bedihiyât*, *sezgi* yahut *görü*, tüm bu terimler, tarihsel süreç içerisinde birtakım ayrımlara işaret etmek için üretilmiştir. Ancak bu *fark* çıkarılarak yapılan ideolojik yazmalar/okumalar, bir yönüyle eksik kalacaktır. Bizim terim tercihlerimizin altında yatan temel saik, gelen-ek-sel olana eklenebilme çabasıdır. Bu, elbette basitçe, Osmanlı Türkçesindeki, Arapça-Farşça kökenli kelimeleri tercih etmek demek değildir. Bir terimin, kullanıldığı haliyle zihnimizde neye delalet ettiğinin bilinmesi, temel ölçüttür. Dolayısıyla terimlerin delalet ettiği manâları bilmek ve bunun neticesinde terimsel mutabakata varmak, daha işin başında, yolumuza çıkacak düşünsel engellerden bizi kurtaracaktır. Bu çalışma ile özel bir *Kant dili* kurularak, Kant üzerine yazılan ikincil literatürde ve Kant çevirilerinde ortak bir dilin oluşturulması gerekliliğini savunuyoruz. Bunun için Türkçede ihtiyaç duyulan Kant Sözlüğü çalışmasının hazırlanması gerekliliğine inanıyoruz. Bu

87 Teoman Duralı, *a.g.e.*, s. 209. [Eser içerisinde yer alan *Kant İstihlaları Fihristi*'nde kavramın karşılığı için bkz.]

88 Tefvik, *a.g.e.*, [içerisinde: Eseri Yayına Hazırlayanın Notu], s. 23.

çalışmanın önemli bir referans kaynak olacağını düşünüyoruz.

Son olarak tartışmalı kavramlardan bir kısmını tablo halinde aşağıda sunacağız. Kullanmayı tercih ettiğimiz terimleri ilk sırada vereceğiz. Sonra sırasıyla kavramın, Batı dillerindeki (İngilizce ve Almanca) karşılıkları ve öz-Türkçedeki kullanımlarına yer vereceğiz.

Tablo-1

Akıl	Reason/ Vernunft	Anlık/Us
Çıkarım	Inference/ Schluß	Tasım
Derin Düşünme Yargısı	Reflexive Judgement/ Reflexion-surteil	Derin Düşünme Yargısı
Diyalektik	Dialectic/ Dialektisch	Eytişimsel
Kendinde Şey	Thing in itself/ Ding an sich/ selbst	Kendinde Şey/ Kendi Başına Şey
Muhayyile Yetisi	Imagination/ Einbildungskraft	İmgelem/ İmgelen/ Hayal Gücü
Müdrike	Understanding/ Verstand	Anlama Yetisi/ Anlak
Ruh	Mind/ Gemüt	Tin/ Ruhsal Yapı
Saf	Pure/ Rein	Arı/ Katkısız/ Salt
Tasavvur	Image/ Bild	İmge
Tezahür	Appearance/ Erscheinung	Görüngü
Tecrübî	Empirical/ Empirisch	Görgül
Yanılsama	Paralogism	Bozukvargı

Öz

Anschauung Terimi Ekseninde Türkçe Felsefe Sözlüklerinde ve Kant Felsefesinin Türkçeye Çevirisinde Terimsel Çokluk Sorunu

Türkçedeki Kant çevirilerinde ve Kant üzerine yapılan akademik çalışmalarda terimsel bir birliğin olmayışı bu sahada yapılan çalışmaların muhatabı açısından birtakım zorluklara yol açmaktadır. Bu varsayımdan hareketle terimsel birliğin önemi meselesini ele alacağız. Kant'ın eleştirel felsefesinin temel terimlerinden olan *Anschauung* kelimesi üzerinden geçmişten günümüze felsefe sözlüklerinden hareketle terimin çeviri yolculuğuna ve buna eşlik eden düşünce dünyasına yer vereceğiz. İkincil literatürde aynı terimin farklı varyasyonlarla taşıdığı anlam dünyalarına işaret edeceğiz. Terimsel birliğin düşünsel tutarlılığa imkan tanıdığını savunmaktayız. Buna istinaden makalemizde felsefî mefhumların anlaşılması adına dilde ortaya çıkan nevezuhur kelimelerin üretimi yerine var olan sözcüklerin dolaşıma sokulmasının önemine işaret edeceğiz. Çalışmamızda bu noktadan hareketle Kant'ın felsefesine dair Türkçe literatürde terimsel birliğin sağlanamamasının ne gibi sorunlara yol açabileceğine işaret edeceğiz. Terimsel birliğin nasıl sağlanabileceğine dair bir öneri sunacağız.

Anahtar Terimler: Kant, Sezgi, Görü, Anschauung, Özel dil

Abstract

The Problem of Linguistic Multiplicity in the Translation of Kant's Philosophy into Turkish on the Axis of the *Anschauung* Concept

The fact that translations of Kant's oeuvres and the second literature consacred to his thought in Turkish don't have an agreement on the terminological basis leads the addressed reader to several difficulties. In respect to this hypothesis, we will discuss the importance of terminological consensus in this literature. Via one of the fundamental term of Kant's critical philosophy, *Anschauung*, we will examine aforementioned term's translation history and accompanied intellectual universe throughout philosophy dictionaries written from past to the present day. Also, we will show the same term indicates different intellectual universes by means of its various translations. We defend that linguistic consensus enables intellectual consistency. Based on this argument, in this article we will point out that it is rather proper to use already existing terms instead of using the novel invented ones. To show the legitimacy of our argument we will remark the problems ocured because of the lack of terminological consensus in the literature dedicated to Kant's philosophy in Turkish. Finally, we will submit a proposal in order to ensure the required terminological consensus.

Keywords: Kant, Intuition, Anschauung, Private Language

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Alpyağıl, Recep, *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları ve Felsefe Sözlüklerimiz I-II*, İz Yay., İstanbul, 2016.
- Alpyağıl, Recep, *Türkiye’de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak: Feylesof Simalarından Seçme Metinler I*, İz Yay., İstanbul, 2010.
- Alpyağıl, Recep, “Latin Harfleriyle Yazılan İlk Felsefe Sözlükleri”, *TALİD*, cilt: 9, sayı:17, 2011, İstanbul.
- Alpyağıl, *Felsefe Dili Olarak Türkçenin Gelişim Aşamaları* içinde: “Eksik Kalan Felsefe Sözlüğü Teşebbüsleri”.
- Altuğ, Taylan, *Kant Estetiği*, Payel Yay., İstanbul, 2007.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ötügen Yay., İstanbul, 1979.
- Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1335.
- *Kâmûs-ı Felsefe*, yay. haz. Recep Alpyağıl, Doğu Batı Yay., Ankara, 2015.
- Cassirer, Ernst, *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Cassirer, Ernst, *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1988.
- Caygill, Howard, *A Kant Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford, 1996.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 1999.
- Cuvillier, Armand, *Küçük Felsefe Sözlüğü*, çev. Osman Pazarlı, Ankara Maarif Matbaası, 1944.
- Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügatı*, c. II, Aşıkoğlu Matbaası, İstanbul, 1955.
- Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Büyük Felsefe Lügatı*, c. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954; c. II, Aşıkoğlu Matbaası, İstanbul, 1955; c. III, Nebioğlu Matbaası, İstanbul, 1958.
- Çitil, Ayhan, *Matematik ve Metafizik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.
- Deleuze, Gilles, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalcı Yay., İstanbul, 2007.
- Deleuze, Gilles, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Talat Kılıç, Kabalcı Yay., İstanbul, 2015.
- Duralı, Teoman, *Aklın Anatomisi: Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.
- Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Erişirgil, Mehmet Emin, *Kant ve Felsefesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339.
- *Kant ve Felsefesi*, İnsan Yay., İstanbul, 1997.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Lûgatçe-i Felsefe*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341/1925.
- *Lûgatçe-i Felsefe*, yay. haz. Recep Alpyağıl, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

- Gözkan, Bülent, *Kant'ın Şemsiyesi*, YKY Yayınları, İstanbul, 2018.
- Güçlü, A. Bâki vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002.
- Haçerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1977.
- Heimsoeth, Heinz, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1967.
- *Istilahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kâmus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istilâhât Mecmûâsı*, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1330.
- *Istilahât-ı İlmiyye Encümeni Kâmus-ı Felsefe Istilâhât Mecmû'ası*, haz. Nevzat H. Yanık-Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.
- Kara, İsmail, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, Dergah Yay., İstanbul, 2016.
- Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 2010.
- Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Fusun Akatlı, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1980.
- Kant, Immanuel, *Kritik der praktischen Vernunft*, ed. Horst D. Brandt-Heiner F. Klemme, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2003.
- Kant, Immanuel *Kritik der reinen Vernunft*, ed. Jens Timmermann, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990.
- Kant, Immanuel, *Seçilmiş Yazılar* (derleme), çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, Ankara, 1984.
- Kovanlıkaya, Aliye, "Hâlâ Düşünüyorum", *Kaygı Dergisi*, sayı: 20, Bursa, 2013.
- Lyotard, Jean-François, *Coşku: Tarihin Kantçı Kritiği*, çev. Emine Sarıkartal, İthaki Yay., İstanbul, 2014.
- Namdar Rahmi Karatay, *Felsefi Meslekler Vokabüleri*, haz. Recep Alpyağıl, İz Yay., İstanbul, 2018
- Öztop, Abdullah yay. haz., *Felsefe Mecmûâsı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016. [Eserin sadeleştirilmiş metni]
- Rahmi, Namdar, *Felsefi Meslekler Vokabüleri*, Doğan Matbaası, Afyon, 1932.
- Sena, Cemil, *Büyük Filozoflar Ansiklopedisi*, Nebioğlu Yay., y.y., t.y.
- Soysal, Ahmet, *Üç Temellendirme: Aristoteles, Descartes, Kant*, MonoKL, İstanbul, 2017.
- Tevfik, Baha vd., *Felsefe Mecmûâsı*, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1913.
- Tokatlı, Attila, *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yay., Ankara, 1973.
- Tolun, Haydar, *Felsefe Vokabüleri*, Yeni Matbaa, Bursa, 1934.
- *Felsefe Vokabüleri*, haz. Recep Alpyağıl, İz Yay., İstanbul, 2018.]
- Türk Dil Kurumu, *Felsefe ve Gramer Terimleri*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul, 1942.
- Wood, Allen, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.